

SECUNDAIR ONDERWIJS

Onderwijsvorm: **TSO**

Graad: **tweede graad**

Jaar: **eerste en tweede leerjaar**

BASISVORMING

Vak(ken): **AV Aardrijkskunde** **1 lt/w**

Vakkencode: **WW-o**

Leerplannummer: **2002/023**
(vervangt 2001/024)

Nummer Inspectie: **2002/155//1/H/BV/1/III /D/**

INHOUD

visie.....	2
beginsituatie	2
algemene doelstellingen.....	3
leerplandoelstellingen / leerinhouden.....	5
pedagogisch-didactische wenken en timing.....	12
minimale materiële vereisten.....	19
evaluatie	19
bibliografie	22

VISIE

De aardrijkskunde in het Secundair Onderwijs heeft als doel bij de leerlingen een ruimtelijke visie op de wereld te ontwikkelen. Deze ontwikkeling gebeurt progressief in de drie graden van twee leerjaren met verschillende klemtonen (niet limitatief) binnen een steeds groter wordende ruimte:

	Eerste graad	Tweede graad	Derde graad
Ruimtelijke afbakening	Het landschap	De regio	De wereld
Schaal	Observeerbaar, elementair analyseerbaar, grootschalig kaartmateriaal	Niet in één beeld observeerbaar, kleinschalig kaartmateriaal, meer cartografische vaardigheden	Thematische aanpak, wereldkaarten, anagrammen, geografische informatiesystemen
Ruimte	Vanuit het eigen leefmilieu naar andere lokale landschappen	Vanuit de eigen regio of Vlaanderen, naar andere regio's in België, Europa en de wereld	Vanuit lokale data en situaties naar globale, universele situaties
Differentiatie	Landschappen met dominantie van natuur, industrie, toerisme, enz.	Landelijke regio's, verstedelijkte regio's, industriële regio's, ...	Fysische, economische en sociale aardrijkskunde

In de schoolaardrijkskunde ligt het accent op het gebruik van aardrijkskundige kennis, inzichten en vaardigheden in herkenbare ruimtelijke contexten (zie bovenstaande tabel) die zoveel mogelijk aansluiten op de belangstelling van de leerlingen. In de tweede graad is **de regio** het studiegebied. Omdat de keuze van concrete regio's vrij groot is en alleen binnen grote wereldzones of continenten moet gekozen worden, ontstaan **halfopen leerplannen**. De leraar krijgt aldus de kans, binnen het algemeen kader om eigen klemtonen te leggen en gebruik te maken van eigen materiaal. De specificiteit van het TSO laat toe bij de behandeling klemtonen te leggen op bepaalde industriële en tertiaire activiteiten in de betrokken studierichtingen. Het uiteindelijke doel is het verkrijgen van een eigen ruimtelijk wereldbeeld op basis van ervaringsgericht en coöperatief leren.

BEGINSITUATIE

In de eerste graad van het secundair onderwijs lag de klemtoon in het leerplan aardrijkskunde op beperkte ruimtelijke eenheden, zoals b.v. landschappen. Men ging binnen ieder hoofdstuk uit van het eigen lokale milieu en ook van andere lokale milieus in de wereld. Het lokale landschap vormde het uitgangspunt van observatie. Het was daarbij niet de bedoeling verklaringen te geven van ingewikkelde processen of uitgebreid systemen te analyseren. In de eerste graad betrachtte de leraar uitgaande van concrete observatie te komen tot eenvoudige modellen en structuren, zoals bijvoorbeeld een reliëfprofiel, een klimatogram, een productieschema, een bevolkingscurve, ...

De grote rijkdom aan verschijnselen, feiten, elementen en eenvoudige relaties en structuren vormen dus de basisprincipes in de eerste graad. Ze zijn een waarborg voor de ontwikkeling van een degelijk inzicht in *landschapseducatie*. Een belangrijke voorwaarde hiervoor is dat de visie die leerlingen op het lokale leefmilieu bekomen, geschraagd wordt door *concrete observatie*. De leerling heeft dus leren waarnemen, zowel op het terrein als met behulp van materiaal dat hem in de klas ter beschikking werd gesteld.

De leerlingen hebben een aantal vakoverschrijdende competenties verworven die hen in staat stellen op in een ruimtelijk grotere context complexer wetenschappelijke en maatschappelijke relaties te bestuderen en bespreken.

ALGEMENE DOELSTELLINGEN

In essentie streeft de schoolaardrijkskunde in de tweede graad als vak van de basisvorming naar een ruimtelijk kunnen benaderen en interpreteren van eigen en vreemde regio's, zowel natuurkundige als socio-economische. Hierdoor dienen de leerlingen om te gaan met ruimtelijke processen in een groter ruimtelijk referentiekader dan een landschap.

Samengevat kunnen drie groepen algemene doelstellingen vermeld worden:

1) Kennis: Leerlingen

- kennen voldoende topografische feiten om tot ruimtelijk inzicht te komen;
- beschikken over een wetenschappelijk verantwoord geografisch basisvocabulary om zich correct over ruimtelijke elementen, relaties en structuren uit te drukken;
- kennen de belangrijkste fysisch- en socio-economisch geografische elementen van de bestudeerde regio's;
- noemen lokalisatiefactoren en goederen- of personenstromen in verband met een economische activiteit binnen een regio;

2) Vaardigheden: Leerlingen

- kunnen via diverse observatie- en werktechnieken observeren, lokaliseren, beschrijven en vergelijken;
- kunnen moderne informatie- en communicatietechnieken aanwenden om gegevens op te zoeken, te registreren, te analyseren en te synthetiseren;
- kunnen uitgaande van observeren en van parate kennis en observatie komen tot het gebruiken van oplossingsmethoden;
- kunnen vanuit aangereikte gevalstudies van regionale entiteiten zelfstandig of in groep een in de actualiteit zijnde regio typeren aan de hand van natuurlijke, economische en sociale kenmerken;
- vertonen progressie in vakspecifieke vaardigheden zoals bijvoorbeeld cartografische technieken (b.v. synthetiseren van gegevens op zelfgemaakte kaart, werkkaarten ontwerpen) en relaties leggen tussen ruimtelijke variabelen;
- construeren diagrammen, schetskaarten;
- kunnen cijfermateriaal, leesteksten en knipsels, enz. doelgericht lezen en verwerken;
- kunnen de rol en de invloed van de techniek bij de inrichting van de ruimte observeren en onderkennen;
- kunnen wereldregio's, continenten en oceanen, belangrijke reliëfeenheden en rivieren, de belangrijkste staten en bestudeerde regio's cartografisch voorstellen en benoemen;
- kunnen binnen regionale kaders horizontale en verticale ruimtelijke relaties herkennen;
- beschrijven de eigenheid van bestudeerde regio's beschrijven aan de hand van natuurlijke, menselijke en politieke kenmerken;
- verklaren op een eenvoudige manier enkele fysisch-aardrijkskundige kenmerken van een bestudeerde regio;
- verklaren voor een regio demografische situaties en evoluties;
- brengen de verstedelijking en haar evolutie in een regio in relatie met aardrijkskundige factoren;
- kunnen op een eenvoudige manier de natuurlijke en menselijke oorzaken van de situatie van het leefmilieu verklaren en er de gevolgen voor mens en natuur uit afleiden;
- leggen verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu in een bestudeerde regio;
- kunnen de herkomst van een aantal producten in diverse informatiebronnen opzoeken en lokaliseren;

-
- kunnen regio's afbakenen op basis van verschillen en gelijkenissen van enkele natuurlijke, politieke en menselijke kenmerken;
  - tonen de regionale verscheidenheid op wereldschaal aan;
  - zijn in staat in groep een aangepast en beperkt onderzoek uit te voeren met aandacht voor de analyse van een ruimtelijk verschijnsel; het zoeken en selecteren van relevante informatie, het maken van een samenhangende presentatie en het formuleren van eigen standpunten;
  - kunnen invloeden van het aanwenden van techniek in een regionale context aangeven;

3) Attitudes: Leerlingen:

- onderkennen problemen en benaderen ze kritisch;
- dragen spontaan zorg voor de waarde van het leefmilieu;
- staan ontvankelijk voor het verwerven van sociale vaardigheden en een sociaal gedrag door het beoefenen van groepswerk;
- zijn tolerant ten aanzien van het gedrag en de opvattingen van anderen;
- zoeken spontaan naar een harmonisch evenwicht tussen economische groei (welzijn, welvaart) en de ecologische aspecten hieraan verbonden;
- ontwikkelen van burgerzin door het aanwenden van geografisch inzicht bij het functioneren in de samenleving;
- nemen een kritische houding aan ten opzichte van informatie in de media;
- houden in hun handelen rekening met duurzame ontwikkeling in tijd en ruimte;
- brengen aandacht op voor het fascinerende van de wereld;
- ontwikkelen een houding t.a.v. voorgestelde oplossingen voor regionale conflicten of probleemsituaties;
- denken kritisch na over regionale verschillen in de wereld.

De doelstellingen in dit leerplan sluiten nauw aan bij de **vakgebonden eindtermen van de 2° graad TSO** die in de eerste kolom worden aangeduid met het decretale nummer.

Daarnaast levert de leraar aardrijkskunde ook zijn bijdrage tot de realisatie van de **vakoverschrijdende eindtermen (VOET)**. Vakoverschrijdende eindtermen zijn minimumdoelen die niet specifiek behoren tot een vakgebied, maar onder meer door middel van meerdere vakken of onderwijsprojecten kunnen worden gerealiseerd. Zij zijn in eerste instantie een opdracht voor het hele schoolteam. Om uit te maken hoe alle vakoverschrijdende eindtermen op schoolniveau kunnen gerealiseerd worden, zijn afspraken nodig tussen de collega's van alle vakken. Het is aangewezen om deze afspraken formeel vast te leggen in het schoolwerkplan.

In sommige vakken kunnen bepaalde VOET uitdrukkelijker aan de orde komen dan in andere. Leerplannen kunnen dan ook verwijzingen naar VOET bevatten als de binding tussen de vakgebonden doelstellingen en de VOET evident is. Indien de vakgroep nog andere VOET realiseerbaar acht binnen een vak, wordt dit vastgelegd in een verslag waarin zowel de visie en de planning zijn opgenomen.

Heel wat VOET die behoren tot de domeinen Leren Leren en Sociale Vaardigheden zitten reeds verweven in de uitwerking van verschillende vakgebonden doelstellingen in dit leerplan. Door een doordachte keuze van thema's, teksten en lesonderwerpen kunnen andere VOET (opvoeden tot burgerzin, gezondheidseducatie, milieueducatie en muzisch-creatieve vorming) ook in de lessen aardrijkskunde aan bod komen.

Bij de aanvang van het schooljaar maakt de leraar een oordeelkundige keuze van de leerinhouden waarmee hij de vakgebonden en vakoverschrijdende doelstellingen wil realiseren (bij voorkeur na overleg met de vakgroep) en stelt een jaar(vorderings)plan op waarin hij de leerstof op een evenwichtige wijze verdeelt over het beschikbare aantal lestijden.

LEERPLANDOELSTELLINGEN / LEERINHOUDEN

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN (basisdoelstellingen staan normaal, <i>uitbreidingsdoelstellingen staan cursief</i>) De leerlingen	LEERINHOUDEN (basisinhouden staan normaal, <i>uitbreidingsinhouden staan cursief</i>)
A1 A4	1 kunnen België op thematische wereldkaarten situeren kunnen het Belgisch reliëf en klimaat a.d.h.v. kaart- en cijfermateriaal typeren en schematisch voorstellen op kaart <i>kunnen algemene kenmerken van de Belgische bodem- en vegetatiekaart afleiden en bespreken</i>	1. Federaal België 1.1 Het cartografisch referentiekader van België <ul style="list-style-type: none"> Fysisch kader: Reliëf (b.v. elementen, factoren, streken, hoogtezonekaarten), klimaat (b.v. elementen, streken, weertypes), <i>vegetatie en bodem</i>
A11 A3 A8	2 kunnen kenmerken verwoorden en voorbeelden geven van de geopolitieke en administratieve structuur van België <i>kunnen met historische of geografische argumenten aantonen dat politieke begrenzingen kunstmatig kunnen zijn</i> kunnen dichtheidsverschillen qua bevolking binnen België op kaart in verband brengen met andere geografische kenmerken kunnen op basis van bevolkingsgegevens de demografische situatie in België beschrijven <i>kunnen informatie opzoeken over de administratieve en/of geopolitieke structuur van België</i> kunnen de kaarten lezen waarop de lokalisatie van economische sectoren zijn aangeduid	<ul style="list-style-type: none"> Geopolitiek en menselijk kader: geopolitiek en administratief kader (b.v. talen, gewesten, gemeenschappen, provincies, gemeenten, eventueel arrondissementen en andere administratieve indelingen), bevolkingsdichtheid, <i>eventueel andere demografische variabelen (b.v. natuurlijke aangroei, migratiesaldi)</i> Economische kaart landbouw, industrie en tertiaire sector
A4 A7	3 kunnen twee regio's vergelijken op fysisch-geografisch en socio-economisch vlak kunnen het voorkomen van economische groeipolen en verkeersnetwerken in Vlaanderen en/of Wallonië op kaarten	1.2 Regionaal contrast in Vlaanderen en/of Wallonië Keuze van één uit volgende 3 regionale contrasten met bijzondere aandacht voor : lokalisatie, fysisch-geografische beschrijving en verklaring bereikbaarheid, economisch belang, leefmilieu en ruimtelijke ordening:

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN (basisdoelstellingen staan normaal, <i>uitbreidingsdoelstellingen staan cursief</i>) De leerlingen	LEERINHouden (basisinhouden staan normaal, <i>uitbreidingsinhouden staan cursief</i>)
	lokaliseren op basis van stromen van goederen of personen	<ul style="list-style-type: none"> • Twee macroregio's (Haspengouw/Vlaamse-Ruit) • Een macro- versus een microregio (Polders/Le Centre) • Een landelijk-natuurlijke regio versus industrieel-tertiaire regio (Hoge Venen/Vlaamse Havenzone)
A11 A22	4 <i>kunnen historische en geografische argumenten aanwenden om de site, situatie en evolutie van Brussel te verklaren</i> kunnen de invloed van het politieke milieu op de ruimtelijke kenmerken van Brussel met voorbeelden toelichten houden bij de eigen verplaatsingen en consumptie rekening met de milieuhinder in verstedelijkte gebieden in het kader van duurzame ontwikkeling <i>kunnen de toeristische betekenis van Brussel met concrete voorbeelden typeren en in verband brengen met de internationale betekenis van de stad</i>	1.3 Brussel als regio <ul style="list-style-type: none"> • <i>Site en situatie: groei en stedelijke ontwikkeling</i> • De geopolitieke benadering van Brussel: binnenlands en internationaal (b.v. Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Vlaams Gewest, hoofdstad België, Europa, NAVO, WEU) • De leefbaarheid van Brussel (b.v. tewerkstelling, forensisme, waterzuivering, afvalverwerking, verkeerslast) en de eigen houding daartegenover • <i>De toeristische betekenis (b.v. congresstoerisme, transitverkeer, evenementenprogramma)</i>
1 A17	5 kunnen Europa op de wereldkaart situeren kunnen de kaarten van het reliëf en de klimaten van Europa lezen en schematisch weergeven kunnen op de staatkundige kaart van Europa de staten en de hoofdsteden van de EU-lidstaten benoemen <i>kunnen de gewijzigde staatkundige samenhang binnen Europa aantonen met voorbeelden</i>	2 Europese regio's 2.1 Het cartografisch referentiekader <ul style="list-style-type: none"> • Fysische kaarten van Europa: reliëf en klimaat (b.v. ligging, kenmerken) • Geopolitieke kaart (b.v. staten, groepering van staten, volken, autonome gebieden), waaronder de landen van de Europese Unie en hun hoofdsteden (<i>en eventueel hun buurlanden</i>)
A4 A7	6 kunnen uit kenmerken van gebieden met dominantie van ofwel landelijk, stedelijk, industrieel of tertiair dominante activiteiten de eigenheid van een regio in de 4 buurlanden van België afleiden kunnen in verband met een economische activiteit in een West-Europese regio het bestaan van stromen van goederen, diensten of personen illustreren kunnen de verstedelijking en haar evolutie in een West-Europese regio in relatie brengen met de attractiviteit van natuur en economie	2.2 Eigenheid van regio's uit de grote buurlanden van België (zie matrix p. 14) <ul style="list-style-type: none"> • Minimum een regio met dominantie van landelijke kenmerken • Minimum twee regio's met dominantie van stedelijke en/of tertiaire kenmerken • Minimum een regio met dominantie van industriële kenmerken

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN (basisdoelstellingen staan normaal, <i>uitbreidingsdoelstellingen staan cursief</i>) De leerlingen	LEERINHouden (basisinhouden staan normaal, <i>uitbreidingsinhouden staan cursief</i>)
A9 A5 A6 A12	<p>regio in relatie brengen met de attractiviteit van natuur en economie</p> <p><i>kunnen een actuele gebeurtenis in een West-Europese regio geografisch kaderen</i></p> <p>kunnen fysisch-geografische kenmerken van een gekozen regio verklaren</p> <p>kunnen voor een West-Europese regio de lokalisatie, spreiding en evolutie van de belangrijkste economische activiteiten verklaren</p> <p>kunnen verbanden leggen tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Bespreking van een actuele gebeurtenis in een regio van de vier grootste buurlanden van België</i> <p>Van ieder gekozen regio: de fysisch-geografische hoofdkenmerken, de economische pijlers en de voornaamste verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu. Zowel uit Frankrijk, Duitsland Verenigd Koninkrijk als Nederland wordt minimaal één regio gekozen.</p>
A1 A4 A7 A15 A5 A20	<p>7</p> <p>kunnen minimaal drie regio's uit de Europese periferie op kaarten van de wereld en Europa aanduiden en benoemen</p> <p>kunnen uit kenmerken van gebieden met dominantie van ofwel landelijk, industrieel of stedelijk-tertiair dominante activiteiten de eigenheid van een regio in de periferie van Europa afleiden</p> <p>kunnen in verband met een economische activiteit in een regio in de Europese periferie het bestaan van stromen van goederen, diensten of personen illustreren</p> <p>kunnen aan de hand van verschillende informatiebronnen aardrijkskundige informatie over de belangrijkste natuurlijke, menselijke en economische kenmerken van een regio uit de Europese periferie opzoeken en creatief verwerken</p> <p><i>kunnen een actuele gebeurtenis in een regio uit de Europese periferie geografisch kaderen</i></p> <p>kunnen fysisch-geografische kenmerken van een gekozen regio verklaren</p> <p>zijn bereid aardrijkskundige informatie te gebruiken bij het plannen van een al dan niet fictieve reis naar een Europese regio</p>	<p>2.3 Eigenheid van economische regio's uit de Europese periferie</p> <p>Keuze van minstens één van volgende onderdelen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eén regio met opvallende industriële kenmerken in Noord-, Zuid- of Centraal-Oost-Europa • Eén regio met opvallende stedelijk-tertiaire kenmerken in Noord-, Zuid- of Centraal-Oost-Europa • Eén regio i.v.m. de actualiteit in Noord-, Zuid- of Centraal-Europa <p>Van ieder gekozen regio :</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ de fysisch-geografische hoofdkenmerken, de economische pijlers en de voornaamste verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu. ▪ het informatie-aanbod op de reismarkt voor een persoonlijke reis of groepsreis naar de gekozen regio

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN (basisdoelstellingen staan normaal, <i>uitbreidingsdoelstellingen staan cursief</i>) De leerlingen		LEERINHOUDEN (basisinhouden staan normaal, <i>uitbreidingsinhouden staan cursief</i>)
A6 A12		<p>kunnen voor een regio in de Europese periferie de lokalisatie, spreiding en evolutie van de belangrijkste economische activiteiten verklaren</p> <p>kunnen verbanden leggen tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu</p>	
A2 A16 A19	8	<p>kunnen de Europese Unie en het GOS op de wereldkaart situeren</p> <p>kunnen een staatkundige samenhang op de kaart van Europa afbakenen op basis van verschillen en gelijkenissen</p> <p>kunnen op kaart probleemregio's in verband met de politieke en socio-economische groei en eenmaking van Europa kritisch bespreken</p> <p><i>kunnen verschillen tussen de EU en het GOS opzoeken om de verschillende geopolitieke samenhang in Europa te verklaren</i></p> <p><i>kunnen minstens één argument aanreiken waarom een Europees burgerschap voor- of nadelen oplevert</i></p>	<p>2.4 Europa: eenheid en verscheidenheid</p> <ul style="list-style-type: none"> • Referentiekader: EU en GOS, samenwerking binnen Europa <p>Keuze van 1 uit volgende 3 onderdelen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ruimtelijke groei van de Unie (b.v. BLEU, Benelux, EEG, EU en kerngegevens van de lidstaten) • Een voorbeeld van ruimtelijke invloed van de Europese integratie • Centrum en periferie binnen Europa
A1 A1	9	<p>kunnen de Amerikaanse landen op een kaart met staatsgrenzen benoemen</p> <p>kunnen de belangrijkste reliëfeenheden en rivieren van de beide Amerika's op kaarten aanduiden en benoemen</p> <p><i>kunnen op de klimaatskaart van Amerika met behulp van klimatogrammen de voornaamste kenmerken van enkele Amerikaanse klimaten op een eenvoudige wijze verklaren</i></p> <p><i>kunnen met behulp van beeldmateriaal vegetatiegemeenschappen in Amerika in relatie brengen met kenmerken van reliëf en klimaat</i></p>	<p>3. Beide Amerika's</p> <p>3.1 Cartografisch referentiekader</p> <ul style="list-style-type: none"> • Angelsaksisch- en Latijns-Amerika op kaart • De staatkundige kaart van Amerika • De grote reliëfregio's en rivieren van Amerika • <i>De Amerikaanse klimaten op kaart</i> • <i>De vegetatiegemeenschappen van Amerika op kaart</i>
A4 A7	10	<p>kunnen de eigenheid van een tweetal Amerikaanse regio's beschrijven aan de hand van natuurlijke en menselijke kenmerken</p> <p>kunnen in verband met grondstoffenwinning of toerisme het bestaan van stromen van goederen of personen illustreren</p>	<p>3.2 Overwegend natuurlijke regio's in Amerika</p> <p>Minimaal twee onderling contrastrijke natuurlijke regio's in Amerika (één in Noord-Amerika en één in Zuid- of Centraal-Amerika) met nadruk op de fysisch-geografische kenmerken, de bevolkingsdichtheid en eventueel de grondstoffenrijkdom en</p>

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN (basisdoelstellingen staan normaal, <i>uitbreidingsdoelstellingen staan cursief</i>) De leerlingen	LEERINHouden (basisinhouden staan normaal, <i>uitbreidingsinhouden staan cursief</i>)
		toeristische waardering. Enkele voorbeelden: <ul style="list-style-type: none"> • De boreale woud- en toendragebieden (b.v. Alaska, Canada) • Het tropische regenwoud (b.v. Centraal-Amerika, Amazonië) • Het hooggebergte (b.v. Rocky Mountains, Andes)
A6 A14 A8 A9	11 kunnen de redenen opnoemen die de lokalisatie, spreiding en eventuele wijzigingen verklaren van een agrarische of industriële activiteit in een Amerikaanse regio kunnen de herkomst van een aantal agrarische of industriële producten opzoeken zoeken en lokaliseren aan de hand van kaart- en cijfermateriaal kunnen op basis van cijfergegevens demografische situaties in Amerikaanse regio's verklaren kunnen de verstedelijking en haar evolutie in een regio in verband brengen met aardrijkskundige factoren	3.3 Rurale en verstedelijkte gebieden in Amerika Minimaal één ruraal en één verstedelijkt gebied in Amerika met nadruk op agrarische of industriële lokalisatiefactoren, verstedelijking, bevolkingskarakteristieken en vervoersaspecten. Enkele voorbeelden: <ul style="list-style-type: none"> • Agrarische regio's (b.v. Dairy Belt, voormalige Cotton Belt, Gran Chaco, Pampa's) • Megalopolissen en industriegebieden (b.v. Boswash, Rio de la Plata, Sun Belt)
A23 A18	12 <i>brengen aandacht op voor het fascinerende van de Amerikaanse natuur en cultuur</i> <i>kunnen zelfstandig of in groep een toeristische regio in Amerika presenteren door gebruik te maken van diverse informatiebronnen</i>	3.4 Toeristische regio's in Amerika <ul style="list-style-type: none"> • <i>De nationale parken in het westen van de USA</i> • <i>Het Caribisch gebied</i> • <i>Florida</i> • <i>Peru</i>
A1 A1	13 kunnen China, India, Japan, het Midden-Oosten, Zuid-Oost Azië, Indonesië en Australië op een kaart met staatsgrenzen benoemen kunnen de belangrijkste reliëfeenheden en rivieren van Australazië op kaart aanduiden en benoemen <i>kunnen met behulp van seizoenale neerslag-, luchtdruk- en temperatuurskaarten en klimatogrammen de grote klimaatzones van Australazië veralgemenend verklaren</i> <i>kunnen enkele grote vegetatiegemeenschappen in Australazië in verband brengen met klimatologische kenmerken</i>	4. Australazië 4.1 Cartografisch referentiekader <ul style="list-style-type: none"> • De geopolitieke kaart van Australazië: grote staten en wereldzones • De grote reliëfeenheden en rivieren van Australazië op kaart • <i>Klimaats- en vegetatiekaarten van Australazië vergelijken</i> • <i>Bevolkingskenmerken op kaart (b.v. dichtheidskaart, godsdienstkaart)</i>

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN (basisdoelstellingen staan normaal, <i>uitbreidingsdoelstellingen staan cursief</i>) De leerlingen		LEERINHOUDEN (basisinhouden staan normaal, <i>uitbreidingsinhouden staan cursief</i>)
A6 A14 A8 A9	14	<p>kunnen de redenen opnoemen die de lokalisatie, spreiding en eventuele wijzigingen verklaren van een agrarische of industriële activiteit in een Australaziatische regio</p> <p>kunnen de herkomst van een aantal agrarische of industriële producten opzoeken zoeken en lokaliseren aan de hand van kaart- en cijfermateriaal</p> <p>kunnen op basis van cijfergegevens demografische situaties in Australaziatische regio's verklaren</p> <p>kunnen de verstedelijking en haar evolutie in een regio in verband brengen met aardrijkskundige factoren</p>	<p>4.2 Dichtbevolkte regio's in Australië en Moesson-Azië Minimaal twee gebieden met nadruk op bevolkingskarakteristieken, agrarische of industriële lokalisatiefactoren en verstedelijking,. Enkele voorbeelden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Oost-China • De Indo-Gangetische Vlakte • Zuid-Oost-Japan • Indochina • Zuid-Oost Australië
A15, A18 A21 A23	15	<p>kunnen door relevante informatie te zoeken en selecteren een dunbevolkte regio in Australazië presenteren</p> <p>brengen begrip op voor de wijze van zingeving in de cultuur en leefgewoonten van een perifeer gelegen regio in Australazië</p> <p>brengen aandacht op voor het fascinerende van de Australaziatische natuur en cultuur</p>	<p>4.3 Dunbevolkte gebieden in Australazië Minimaal één dunbevolkt gebied in Azië met nadruk op het natuurlijk milieu, bevolkings- en cultuurkenmerken, de eenzijdige economie en eventueel de actuele spanningen. Enkele voorbeelden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Siberië • De Centraal-Aziatische GOS-republieken • Tibet • De Himalaya • Het Midden-Oosten • Oceanische archipels
A19 A21	16	<p><i>nemen een kritische houding aan t.o.v. aardrijkskundige informatie in de media ten aanzien van een Australaziatisch probleemgebied</i></p> <p><i>brengen begrip op voor de wijze van zingeving in Australaziatische leefmilieus en culturen</i></p>	<p>4.4 Interregionale problemen in Australazië</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Aardolietransport uit de Perzische Golf</i> • <i>Waterproblemen in het Midden-Oosten</i> • <i>De Transsiberische spoorweg</i> • <i>Vluchtelingenstromen</i> • <i>Godsdienstige of etnische conflicten</i>
A1 A1	17	<p>kunnen Marokko, Algerije, Kongo, Nigeria, Egypte, Zuid-Afrika, Kenya en grote subcontinentale zones op een kaart met staatsgrenzen aanduiden en benoemen</p> <p>kunnen de belangrijkste reliëfeenheden, meren en rivieren van Afrika</p>	<p>5 Afrika</p> <p>5.1 Cartografisch referentiekader</p> <ul style="list-style-type: none"> • De staatkundige kaart van Afrika: grote staten, subcontinentale afbakening (b.v. zuidelijk Afrika, Maghreblanden,

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN (basisdoelstellingen staan normaal, <i>uitbreidingsdoelstellingen staan cursief</i>) De leerlingen	LEERINHOUDEN (basisinhouden staan normaal, <i>uitbreidingsinhouden staan cursief</i>)
A5 A5	<p>op kaart aanduiden en benoemen</p> <p>kunnen met behulp van seizoenale neerslag-, luchtdruk- en temperatuurskaarten en klimatogrammen de grote klimaatzones van Afrika veralgemenend verklaren</p> <p>kunnen enkele grote vegetatiegemeenschappen in Afrika in verband brengen met klimatologische kenmerken</p> <p><i>kunnen de grote etnische groepen in Afrika op kaart afbakenen</i></p>	<p>afbakening (b.v. zuidelijk Afrika, Maghreblanden, Centraalafrikaanse Merenlanden) en te bestuderen regio's</p> <ul style="list-style-type: none"> • Grote reliëfeenheden en rivieren op kaart • Klimaat- en vegetatiezonering op de kaart van Afrika • <i>Grote etnische groepen op kaart</i>
A14 A13 A18, A19 A8 A11, A13 A20	<p>18</p> <p>kunnen de herkomst van een aantal producten in diverse informatiebronnen opzoeken en lokaliseren</p> <p>kunnen de lokalisatie van ruimtelijk relevante gebeurtenissen en evoluties uit de actualiteit opzoeken</p> <p>kunnen door relevante informatie te zoeken en selecteren een dunbevolkte regio in Afrika kritisch presenteren</p> <p>kunnen de demografische situatie in een Afrikaanse regio beschrijven en er enkele verklarende factoren van aangeven</p> <p>kunnen de impact van politieke invloedsfactoren op de demografische evolutie van Afrikaanse regio's aantonen door middel van voorbeelden uit de actualiteit</p> <p><i>nemen actief deel aan een hulpactie naar aanleiding van een Afrikaans probleem</i></p>	<p>5.2 Regionale contrasten in Afrika</p> <ul style="list-style-type: none"> • Minimaal één delfstoffenrijke regio (b.v. Copper belt, aardolie en aardgas in de Sahara, Witwatersrand) met aandacht voor de aard van de delfstoffen en hun ontginning, transportproblemen, gevolgen voor het milieu • Van een conflictregio (b.v. Merengebied, Guinese kuststaat, Soedan) volgende aspecten: oorzaken en gevolgen (b.v. welvaartsverschillen, etnische of religieuze spanningen, kindsoldaten, vluchtelingenstromen, honger); mogelijke oplossingen (b.v. structurele hulp, noodhulp)
A3 A17	<p>19</p> <p>kunnen aan de hand van een specifiek project horizontale en verticale ruimtelijke relaties herkennen</p> <p>kunnen cijfermateriaal cartografische verwerken en interpreteren</p>	<p>6. Regionale contrasten op wereldniveau Keuze uit één van volgende synthesesmogelijkheden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ruimtelijke synthese van een project binnen een regionale afbakening • Regionale wereldproblematiek: regionale verschillen op wereldschaal d.m.v. indicatoren van welvaart en welzijn

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN EN TIMING

ALGEMENE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

Leerlingen staan centraal in de pedagogisch verantwoorde aanpak van dit halfopen leerplan regionale aardrijkskunde. Het niveau dat de leerlingen bereiken hebben in de realisatie van een ruimtelijk onderbouwd wereldbeeld is een basisgegeven. De verdere uitbouw via een regionale benadering zal onder meer afhankelijk zijn van een aantal *randvoorwaarden*:

- De homogeniteit van de klassen en aldus de nood aan binnenklasdifferentiatie en gevarieerd lesgeven.
- Het beschikbaar lestijdenpakket. Samentelling van het gemiddeld aanbevolen lestijdenpakket levert 44 graadslesweken op. Dit is echter slechts een aanbeveling en sterk afhankelijk van diverse factoren (b.v. leerlingenniveau, werkvormen, samenstelling van studierichtingen, beschikbare leermiddelen).
- De mate waarin extra-murosactiviteiten, ICT en andere eigentijdse leermiddelen en werkvoorwaarden beschikbaar zijn buiten de contacturen.
- De aard en variatie qua werkvormen en de eraan gekoppelde evaluatietechnieken.

Methodologisch is een leerlinggerichte benadering gerelateerd aan *enkele conceptuele overwegingen* die gevarieerde keuzemogelijkheden bieden:

- Een degelijke verticale vakgroepwerking binnen de school, en eventueel binnen de regio of scholengroep, levert leerlijnen op qua vaardigheidsprogressie, methodiek en geografische keuzen qua leerinhouden.
- Binnen de graad kan de concentrische uitdijing van de leerstof gehandhaafd blijven, maar kan ook de volgorde van de grote regio-omschrijvingen gewijzigd worden in functie van de actualiteit, samenwerking met andere leervakken, schoolprojecten of andere contexten. Een progressie qua kennis-, vaardigheid- als attitudegerichte doelstellingen dient gehandhaafd te blijven
- Een progressief ingevoerde keuze van eerder aanbiedende werkvormen via interactievormen naar ervaringsgericht en zelfgestuurd leren wordt sterk aanbevolen via de specifieke pedagogische wenken.
- Dit halfopen leerplan legt een macro-keuze via grote wereldzones vast, maar maakt lagere keuzen van de leerinhouden mogelijk in functie van de actualiteit, de competenties en voorkeuren van de leerlingen, de gekozen werkvormen, de beschikbare leermiddelen en data en de voorkeur van de leraar.

Dit leerplan kent aan het begrip “regio” geen schaalgrootte toe, maar positioneert alle ruimtelijke omschrijvingen met een identiteit tussen landschappen en de globale wereld tot mogelijk studiedomein in de tweede graad. Hierdoor kunnen regio’s zowel binnen een staatsgrens als grensoverschrijdende gebieden en groeperingen van landen. Het typekarakter van een gebied is dan ook belangrijker dan afzonderlijke landenstudie.

De grote ruimtelijke structuren (België, Europa, de wereld) dienen evenwichtig aan bod te komen (zie verder: aanbevolen lestijden in de kolom “timing”), maar hierbinnen is een meso-keuze mogelijk:

- De dominante opties in de eerste graad qua landschappen, kunnen bepalend zijn voor de regio-keuze binnen Vlaanderen en België. Zowel een herneming in een ruimere context van de eigen regio als instapregio als het verkennen van nieuwe regio’s, bij voorkeur gekoppeld aan een excursie, is zinvol.
- Wat de leerstofkeuze binnen Europa betreft, geeft onderstaande matrix een mogelijke verdeling van de regio’s weer. Samenvattend kan gesteld worden dat hiermee een gecontroleerde keuze kan gemaakt worden: minstens één voorbeeld uit iedere rij en minstens één à drie voorbeelden uit de kolommen. Een voorbeeld van een *keuzelijst* werd cursief aangeduid; zo komt men tot 6 cursief aangegeven regio’s. Dit voorbeeld geldt enkel als illustratie en de lijst is niet limiterend.

Een positionering van een regio binnen een kolom kan inhouden dat andere regionale kenmerken een bijdrage kunnen leveren in het halen van de doelstellingen.

Regio met een duidelijk ...	... landelijk karakter	... industrieel karakter	... verstedelijkt of tertiair karakter
Nederland	Friesland <i>Noordoost-Polder</i> Zeeland	Noord-Brabant Limburg Noord-Holland	Randstad De Brabantse stedenrij
Frankrijk	Normandië Centraal Massief Aquitanië	de zone Lyon Lorraine Le Nord	Parijs <i>Le Nord</i> Lyon
Duitsland	De Börde: Leipzig- Hannover-Keulen Mecklenburg Zwarte Woud	<i>Saargebied</i> München Rijnzone Ruhrgebied	Rijn-Main Berlijn Ruhrgebied
Ver. Kon.	Kent Wales Highlands	Midlands Yorkshire Lowlands	<i>Londen</i> Manchester-Liverpool Zuid-Wales
Noord-Europa		Zuid-Scandinavië	Stockholm Oslo
Zuid-Europa		Lombardije Catalonië	<i>Barcelona</i> Milaan Rome Athene
Oost- en Centraal-Europa		<i>Oppeer-Silezië</i> Oekraïne Donbassbekken	Budapest Wenen Moskou Kiev

- Wat de regiokeuzen binnen de wereldzones buiten Europa betreft, is reeds binnen de kolom "leerhouden" aangegeven welke keuzemogelijkheden zijn om een evenwichtig ruimtelijk wereldbeeld te realiseren. Daar via een minimale keuze dit wereldbeeld nog steeds fragmentair is, kan dit opgevangen worden via zelfgestuurd leren of bijkomende lestijden uit het complementair gedeelte.

Wat de klaspraktijk betreft, kunnen volgende principes aanbevolen worden:

- Een doordacht jaar(vorderings)plan en een goed voorbereid lesscenario bieden houvast voor een gestructureerde, maar ook flexibele aanpak. De planning van de leerinhouden, gekoppeld aan een progressie van zelfstandige inbreng van de leerlingen, houdt rekening met de beschikbare lestijden in schoolverband. De hieronder aanbevolen timing houdt *gemiddeld* rekening met 22,5 beschikbare lesweken voor klassikale verwerking.
- Er wordt uitgegaan van een goed geformuleerde opdracht, een terreinobservatie, representatief beeld- of cijfermateriaal, een regiodossier, de perceptie van de leerlingen, de actualiteit, ... al

naar gelang van de didactische werkvorm waarvoor gekozen wordt; een afwisseling qua werkvormen is aangewezen.

- Het is belangrijk dat de bestudeerde regio's door de leerlingen in een reeds beschikbaar referentiekader kunnen geplaatst worden en dat een synthese(kaart) opgemaakt wordt.
- De verwerking van de leerstof gebeurt via leerlingennotities, al dan niet op werkbladen of syllabus, maar in ieder geval in functie van de doelstellingen en gerelateerd aan de gehanteerde evaluatietechnieken.

De lessen aardrijkskunde dienen ook in de tweede graad te kaderen in een globaal opvoedingsproject tot wereldburgers:

- De maatschappelijke oriëntatie van een wetenschapsvak dat de ruimtelijke samenhang van verschijnselen op aarde bestudeert, verplicht de inschakeling van minstens één geografische excursie per graad.
- De leerlingen dienen inzicht te verwerven in de verschillende standpunten die kunnen ingenomen worden ten aanzien van ruimtelijke spanningsvelden in diverse regio's. Vandaar een pleidooi voor horizontale vakgroepwerking over de leervakken heen.

SPECIFIEKE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
1	<ul style="list-style-type: none"> - aan de hand van b.v. profielen, blokdiagrammen, reliëfblokken, computersimulaties, dia's, foto's, reliëfkaarten delen van het Belgisch reliëf typeren - kaartmateriaal (vereenvoudigde werkkaarten maken of vervolledigen met behulp van referentiekaarten (niet alleen atlaskaarten)) - excursie naar geosites, natuurlandschappen, enz. - grafische voorstellingen en cijfermateriaal gebruiken voor klimaatstypering 	2 à 4 lestijden
2	<ul style="list-style-type: none"> - administratieve kaart met gemeentegrenzen hanteren voor de lokalisatie van gewesten, provincies, stadsgewesten, ... - kaarten zelfstandig vervolledigen met behulp van referentiekaarten (b.v. werkloosheid, inkomen, demografische evolutie) - bevoegdheden afleiden uit krantenknipsels over samenstelling van regeringen, betwistingen, ... - opzoeken en uitwerken van kaarten met administratieve en geopolitieke elementen in tijdschriften, via internet, in kranten bijvoorbeeld naar aanleiding van verkiezingen, regionale en lokale verschillen inkomen ... - economische kaarten uit de (school)atlas vereenvoudigde economische kaarten verwerken met b.v. de landbouwregio's, de grote industriële zones en de gebieden met belangrijke tertiaire activiteiten, eventueel de economische (deel)sectoren verbonden aan de studierichting. 	
3	<ul style="list-style-type: none"> - data, beeld- en kaartmateriaal van verschillende streken vergelijken en steekkaarten opstellen - via een excursie de toeristische kenmerken en eigenheid van een regio of van verschillende regio's beschrijven - het verkeerswegennet tevens situeren binnen een Europese context - op basis van een informatiebundel zelfstandig of in groep een regio uitwerken, eventueel presenteren 	2 à 4 lestijden

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
4	<ul style="list-style-type: none"> - historisch kaart- en beeldmateriaal, eventueel archiefstukken raadplegen voor reconstructie van ruimten - getuigenissen hanteren voor duiding van de taalproblematiek en de multiculturele dimensie - officiële informatie opvragen aangaande de specifieke bevoegdheden: gewest, nationaal, hoofdstad Vlaanderen, EU - verschillen tussen de 19 gemeenten en het stadsgewest inzien via kaartmateriaal en statistieken - aan de hand van voorbeelden de invloed van Brussel als hoofdstad van de Europese Unie nagaan op de ruimtelijke ordening (grote bouwprojecten b.v. Europawijk, huur- en grondprijzen, werkgelegenheid) - uit de actualiteit of uit documenten de specifieke milieuproblemen afleiden - uit gegevens (b.v. lucht, water, verkeer, afval) de evolutie van het Brussels leefmilieu inschatten (b.v. waterzuivering ten opzichte van Vlaanderen, verkeersstromen in Vlaams en Waals Brabant ...) - de eigen verplaatsing(en) naar Brussel in kaart brengen: route, vervoersmiddel, ervaring, ... in het kader van een duurzame mobiliteit en minimalisering van de milieuhinder - aan de hand van een voorbeeld de invloed van de functies van Brussel op de ruimtelijke ordening nagaan 	1 à 3 lestijden
5	<ul style="list-style-type: none"> - kaartanalyse: het reliëf, de klimaten (niet alleen a.d.h.v. atlas) en verwerking op werk- of syntheseskaarten via individueel werk of groepswork - kaartanalyse: de staatkundige kaart van Europa (b.v. EU-landen, GOS-lidstaten, de Kaukasus, de Balkan, ex-Joegoslavië, mediterrane landen) - zelfstandige verwerking van parate feitenkennis op werkkaarten 	1 à 3 lestijden
6	<ul style="list-style-type: none"> - vertrekken van de regionale beeldvorming van leerlingen (zgn. regiobeelden) - opbouw van een kaartbeeld via werkkaarten en atlas of wandkaarten - uit cijfermateriaal het dominant karakter van een regio afleiden - een referentiekaart aanvullen tot een syntheseskaart d.m.v. weergave van kenmerken, localisaties, enz. - een extra-murosactiviteit (b.v. excursie, meerdaags verblijf, tentoonstelling) hanteren als essentieel onderdeel van de regiobehandeling. Goede afspraken hard maken (b.v. financiële verplichtingen, evaluatie, alternatieven). Vakoverschrijdende initiatieven zijnaangewezen. - Het is belangrijk dat bij de keuze van de leerroute en de daarin verwerkte voorbeelden de leraar tegemoet komt aan volgende criteria: regio's uit ieder van volgende 4 buurlanden van België (Nederland, Frankrijk, Duitsland en Verenigd Koninkrijk dienen aan bod te komen; het ervaringsgericht leren van de leerlingen; de belangstelling van leerlingen voor bepaalde leefmilieus; de beschikbaarheid van lesmateriaal. De leraar zal echter wel oog moeten hebben voor te grote veralgemeningen of misvattingen 	5 à 7 lestijden
7	<ul style="list-style-type: none"> - keuze van de leerroute: zie bijgevoegde matrix; hierdoor komen de drie perifere regio's verschillend aan bod - de actualiteit, eventuele schoolprojecten, de beschikbare leermiddelen en andere leeromstandigheden kunnen de keuze van de gevalstudies uit regio's mee bepalen - de aard van de gekozen regio bepaalt ook de diepgang qua fysisch-geografische en socio-economische kenmerken - een Europese toeristische bestemming uitwerken met het oog op een persoonlijk 	3 à 5 lestijden

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
	geapprecieerde vakantie die rekening houden met economische en ecologische overwegingen - voor dit hoofdstuk gelden evenzeer de wenken die voor de behandeling van regio's uit de buurlanden vermeld zijn	
8	- historisch kaartmateriaal en chronologie in de toenadering van Europese staten aanwenden - uitgaande van statistieken vergelijkende grafieken tekenen omtrent de lidstaten - het is niet de bedoeling een volledige vergelijking van de geografie van EU en/of GOS te maken, maar wel ruimtelijke argumenten te verzamelen om de verschillen en de globale samenhang, centrale en periferische ligging van de lidstaten en impact van beide supranationale instellingen te vergelijken - indien voor een project geopteerd wordt, kan dit in het kader van horizontale vakgroepwerking via een gedeeltelijk geografisch ingevuld project . - "centrum en periferie" kan zowel betrekking hebben op een algemene geografische benadering als op een economische sector verbonden aan de studierichting(en)	1 à 3 lestijden
9	- kaarten met staatsgrenzen vervolledigen met afbakening van grote geopolitieke of cultuurhistorische zones en landennamen, eventueel hoofdsteden - uitgaande van kaart- en beeldmateriaal het reliëf typeren en aanduiden op werkkaarten - een lijst van regio's die in de loop van het schooljaar in aanmerking komen voor zelfstandig werk of groepswork, kan aan de leerlingen bezorgd worden; zij kunnen hieruit een taak kiezen; de criteria worden opgegeven en een voorbeeld wordt eventueel ter beschikking gesteld.	1 à 2 lestijden
10	- de studie van de regio's wordt voorafgegaan door referentiekaartmateriaal met de belangrijkste natuurlijke kenmerken ervan (b.v. reliëf, klimaat, vegetatie) - uitgaande van kaarten en beeldmateriaal de regio's typeren, hun verschillen accentueren en aanduiden op werkkaarten (b.v. via gerichte atlastaken) qua natuurlijk potentieel - de benutting van de natuurlijke rijkdom van overwegend natuurlijke regio's kan aangetoond worden via statistieken, beeldmateriaal, vervoersdiagrammen, enz. - bevolkingsdichtheden worden vergeleken met reeds bekende regio's (b.v. in Europa)	2 à 4 lestijden
11	- de keuze van de regio's wordt gevarieerd overwogen: minimaal één uit beide Amerika's en beantwoordend aan een opvallend verschillende typering; de actualiteit kan een rol spelen bij de keuze van de regio's - uitgaande van gevalstudies (b.v. een ranch, een exploitatieschema, het leven in de binnenstad, ...) wordt een regio getypeerd via de hoofdkenmerken (b.v. ranching, vetmestbedrijven, mijnbouw, ...) - historische gegevens en interregionale relaties kunnen een betekenis hebben voor een typering van een rurale of verstedelijkte regio. - qua vervoersaspecten worden interregionale fluxen vooraf cartografisch gelokaliseerd t.a.v. herkomst- en bestemmingsgebieden; technische gegevens i.v.m. het transport zijn ondergeschikt aan de ruimtelijke consequenties van de transportmodi - het 'volgen' van een bepaalde grondstof, product via verschillende transportmodi kan via diverse informatiebronnen	3 à 5 lestijden
12	- de belangstelling van de leerlingen, de actualiteit en de omvang van de toeristische betekenis spelen een rol bij de regiokeuze	0 of 2 à 4

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
	- beeldmateriaal draagt sterk bij tot de typering van de gekozen regio('s)	lestijden
13	<ul style="list-style-type: none"> - kaarten met staatsgrenzen vervolledigen met afbakeningen van grote geopolitieke of cultuurhistorische zones en landennamen, eventueel hoofdsteden - uitgaande van kaart- en beeldmateriaal het reliëf typeren en aanduiden op werkkaarten - vertrekkende van kaart- en beeldmateriaal de grote verschillen tussen Moesson- en Droog-Azië ontleden - relaties tussen reliëf, klimaat en vegetatie in tabellen verwerken - de verschillen in bevolkingsdichtheid en in culturen vastleggen op werkkaarten 	1 à 3 lestijden
14	<ul style="list-style-type: none"> - de belangstelling van de leerlingen, de geopolitieke, militair-strategische of socio-economische actualiteit spelen een rol bij de keuze van gebieden (dit kunnen regio's zijn, maar ook trajecten (b.v. de Zijderoute, de BAM) kunnen hierin geïntegreerd worden); interregionale fluxen worden vooraf cartografisch gelokaliseerd t.a.v. herkomst- en bestemmingsgebieden - meerdere regio's kunnen behandeld worden via groepswork, nadat een voorbeeldregio klassikaal is uitgewerkt geworden - diverse informatiebronnen, waaronder internet, kunnen kritisch afgewogen worden in hun betekenis voor de regio'typering 	2 à 4 lestijden
15	<ul style="list-style-type: none"> - de belangstelling van de leerlingen, de geopolitieke, militair-strategische of socio-economische actualiteit spelen een rol bij de regio'keuze; een complementaire situatie t.a.v. het vorig hoofdstuk kan nagestreefd worden - kaartbeeld van de Perzische Golf: petroleum en gas als rijkdom, petroleumhavens, tegenstellingen (b.v. Sjiïeten, Soennieten) - invloed op het milieu (vervuiling van de bodem, verzilting door slechte irrigatie) - belang in de wereldenergievoorziening uit statistieken (verwerkt tot diagrammen), persartikelen; onder grondstoffen wordt zowel water als aardolie begrepen - het belang van water voor de mens in de droge streken aantonen op basis van persberichten, vakliteratuur, statistieken; nood aan water aan de hand van data en ruimtelijke productieschema's - meerdere regio's kunnen behandeld worden via groepswork, nadat een voorbeeldregio klassikaal is uitgewerkt geworden - diverse informatiebronnen, waaronder internet, kunnen kritisch afgewogen worden in hun betekenis voor de regio'typering; geografische beeldvorming dient te primeren op mentale beeldvorming 	1 à 3 lestijden
16	<ul style="list-style-type: none"> - het cartografisch referentiekader kan grotendeels via zelfstandig werk en groepswork gerealiseerd worden indien de leerlingen beschikken over de passende leermiddelen en geattendeerd worden op de werkmethode gehanteerd in voorbije homologe hoofdstukken. - vertrekkende van kaartbeelden de relaties tussen klimaat en vegetatie aantonen; de spreiding van de verschillende volkeren (b.v. t.o.v. de landsgrenzen) aan de hand van cijfermateriaal en mediaberichten bediscussieren. - Het is de bedoeling dat kaart over meer items vervolledigd kunnen worden naargelang van de vordering van het leerplan; hierdoor kunnen meer hoofdstukken in een continentale bespreking betrokken worden (progressief ontwikkelde leerlijn). - cijfermateriaal kan een synthesebeeld oproepen, maar tevens een vergelijking met andere regio's toelaten 	1 à 4 lestijden
17	- het 'volgen' van een bepaalde grondstof of product via verschillende transportmodi kan via diverse informatiebronnen (b.v. persknipsels, statistieken Wereldconomie,	2 à 4

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
	<p>documentaires); technische gegevens i.v.m. het transport zijn ondergeschikt aan de ruimtelijke consequenties van de transportmodi</p> <ul style="list-style-type: none"> - mogelijke spanningsvelden zijn bijvoorbeeld cultuurverschillen, medische problemen, politieke instabiliteit, ecologische degradatie - mogelijke gevolgen: hongerprobleem, vluchtelingenprobleem laten opzoeken in b.v. krantenknipsels, leesteksten uit tijdschriften, kaarten (b.v. op internet); oplossingen via activerende werkvormen aan bod laten komen (b.v. discussie, debat, rollenspel) 	lestijden
18	<ul style="list-style-type: none"> - vertrekkende van mediagegevens, getuigenissen, kaartbeelden en cijfermateriaal b.v. gegevens zoals BNP, gezondheidszorg, alfabetiseringsgraad, e.a. gebruiken om verschillen in economische ontwikkeling weer te geven tussen continenten en tussen regio's binnen de continenten - actualia inschakelen b.v. etnische indeling, situering natuurlijke rijkdommen, toeristische troeven, tegenstellingen, conflictenhaard, gezondheidszorg - mediagegevens en kaartmateriaal aanwenden voor het typeren van de benutting van het natuurlijk patrimonium - evolutie van welvaart en welzijn aantonen m.b.v. statistieken, persknipsels, leesteksten - ook hier geldt de bedenking dat de verwerking projectmatig kan gebeuren eventueel onder de vorm van groepswerk of via een individuele presentatie - zelfstandig werk of groepswerk kan passen in een opdracht die over een langere tijdspanne loopt; presentatie gebeurt als een synthese door leerlingen d.m.v. verschillende presentatietechnieken (b.v. rapport, ICT) binnen de aanbevolen lestijden - cartografische neerslag van sociale en economische indicatoren op basis van cijfermateriaal, resultaten van een knipselmap of actualiteitenwand, interpretatie van beeldmateriaal. - geïntegreerd project op basis van een intra- of extra-murosactiviteit, vakoverschrijdend op een ruimtelijk domein (b.v. mondiale vorming, milieu- en natuurszorg, verkeers- en mobiliteitseducatie, Europese dimensie, burgerzin, regionaal beleid) - het project of de extra-murosactiviteit dient geenszins op het einde van het schooljaar als een synthese-activiteit gepland te worden, maar bij de synthese kan teruggegrepen worden naar een eerder gerealiseerde activiteit. 	1 à 3 lestijden

MINIMALE MATERIËLE VEREISTEN

Een goed uitgerust vaklokaal aardrijkskunde is onontbeerlijk en alle lessen aardrijkskunde worden daarin gegeven. Dit lokaal moet in die mate verduisterbaar zijn dat diaprojectie in alle weersomstandigheden mogelijk is. Het bord dient gedeeltelijk uit klapporden samengesteld te zijn; kleurkrijt dient steeds beschikbaar te zijn. Het vaklokaal dient over voldoende muuroppervlakte te beschikken om wandkaarten, een actualia-prikbord en andere wanddocumenten te bevestigen.

Het vaklokaal dient minimaal over volgende uitrusting te beschikken:

- minimum één kaarthanger;
- beeldprojectiesysteem (of systemen) waaronder zeker een retroprojector;
- een bergruimte voor cartotheek, diatheek, fototheek, atlassen, statistische tabellen, handboeken en naslagwerken;
- beeldmateriaal over de besproken regio's;
- atlassen voor klassikaal gebruik;
- geactualiseerd beeldmateriaal aan te maken uit de eigen regio en met de te behandelen regio's;
- transparantenreeksen onder meer staatkundige kaarten en reliëfkaarten;
- basisreeks wandkaarten (minimaal België, Europa, de te behandelen landen en wereld);
- satellietbeelden;
- een bodemkaart of bodemassociatiekaart van de eigen regio;
- topografische kaarten op verschillende schalen, waaronder die van de eigen regio;
- het gewestplan van de eigen regio;
- voorbeelden van andere kaarttypes, waaronder een wegenkaart en een stadsplattegrond;
- verschillende reliëfblokken;
- een globe;
- blinde wandkaarten of blinde transparanten.

Indien men opteert voor klassikaal gebruik van handboeken dient er één per leerling in het vaklokaal aanwezig te zijn. Indien lessen van andere vakken ook in dat lokaal doorgaan, mag dat geen invloed hebben op de lessen aardrijkskunde. Dit houdt o.m. in dat de veiligheid, beschikbaarheid en bruikbaarheid van de leermiddelen gegarandeerd is.

Een aantal materiële elementen dient beschikbaar te zijn, indien niet in het vaklokaal, dan toch in de onmiddellijke omgeving:

- een videotoestel (eventueel in een rollende kast);
- bergmogelijkheden voor kaarten, eventueel in een afzonderlijk (tussen)lokaal onder te brengen.

Hierbij wordt uitgegaan van de aanwezigheid van leerlinggerichte geografische literatuur in de mediatheek; indien dit niet het geval is, hoort deze literatuur in het vaklokaal thuis.

De school zou een mediabeleid kunnen voeren bijvoorbeeld door elk jaar een beperkt budget ter beschikking te stellen voor de aankoop van interessante lectuur voor leerlingen en leerkrachten. Dit kan ook passen in het navormingsbeleid

Het is wenselijk dat een aanvang wordt gemaakt met de introductie van moderne informatie- en communicatietechnologie (ICT) in de lessen aardrijkskunde als didactisch hulpmiddel. Een multimedia-uitrusting met internetaansluiting dient beschikbaar te zijn voor specifieke opdrachten.

Het is niet altijd mogelijk voor een school zich recent ontwikkeld materiaal aan te schaffen en dit voor één vak. Daarom pleiten we voor het beschikbaar stellen van bijvoorbeeld een scanner, een kleurenprinter,

een digitaal foto toestel, een LCD-scherm of projectietoestel op computer te gebruiken door verschillende collega's en voor verschillende vakken.

Indien niet alle lessen aardrijkskunde in één vaklokaal kunnen doorgaan, is de uitbouw van een tweede, vaklokaal noodzakelijk. Het dient eveneens te beantwoorden aan de vereisten, qua vaste uitrusting (verduistering, borden, voldoende muuroppervlakte, kaarthanger, bergruimte). Indien dit lokaal vlakbij het eerste vaklokaal gelegen is, kunnen toestellen uitwisselbaar opgesteld staan; indien het lokaal zich op een andere verdieping of vleugel van het schoolcomplex bevindt, is een vaste opstelling van de hierboven aangegeven projectietoestellen, atlanten, handboeken, wandkaarten, globe noodzakelijk.

Indien wegens recente expansie of defect een school nog niet over één of meerdere noodzakelijk geachte leermiddelen beschikt, dient een aanvraag tot aankoop in de begroting opgenomen te zijn.

Inzake veiligheid is de volgende wetgeving van toepassing:

- Codex
- ARAB
- AREI
- Vlarem.

Deze wetgeving bevat de technische voorschriften die in acht genomen moeten worden m.b.t.:

- de uitrusting en inrichting van de lokalen;
- de aankoop en het gebruik van toestellen, materiaal en materieel.

Zij schrijven voor dat:

- duidelijke Nederlandstalige handleidingen en een technisch dossier aanwezig moeten zijn;
- alle gebruikers de werkinstructies en onderhoudsvoorschriften dienen te kennen en correct kunnen toepassen;
- de collectieve veiligheidsvoorschriften nooit mogen gemanipuleerd worden;
- de persoonlijke beschermingsmiddelen aanwezig moeten zijn en gedragen worden, daar waar de wetgeving het vereist.

EVALUATIE

Bij het begin van het schooljaar peilt de leraar naar de beginsituatie, namelijk in welke mate de leerlingen, op basis van in de eerste graad bestudeerde landschappen, beschikken over een **algemeen ruimtelijk referentiekader**. Hierbij worden zowel de parate kennis, het begrippenkader, de vaardigheden als de attitudes bevraagd.

Inzicht in de vorderingen van de leerling wordt verkregen door de permanente evaluatie. Deze toetsing kan gebaseerd zijn op verschillende vormen van leerlingengedrag:

- de klasactiviteit: taakgerichtheid, medewerking in de klas, participatie in groepswork, tijdig klaar met opdrachten, kritische instelling, zorg, woord voeren voor de klas, mondelinge taalvaardigheid, precisie bij aanwijzingen op kaart en in atlas,...;
- de resultaten van zelfstandig te realiseren taken: het hanteren van leermiddelen, het vervolledigen van werkkaarten en grafische voorstellingen, het aangemaakt materiaal, de in te vullen werkbladen en notities,...;
- de resultaten van elementaire toetsen of mondelinge overhoringen over de in de vorige les aangeleerde leerstof;
- de resultaten van herhalingsbeurten over grotere leerstofonderdelen.

Teneinde de evaluatie zo correct mogelijk te laten verlopen, wordt aan een aantal voorwaarden tegemoet gekomen die in elke instelling van openbaar nut te maken hebben met regels van openbaarheid en handelingen van behoorlijk “bestuur”:

- reeds bij de aanvang van het schooljaar worden leerlingen en ouders in kennis gesteld van de evaluatiewijze(n); deze zijn in overeenstemming met het schoolreglement en met eventueel voor de bewuste klas, studierichting of niveau uitgewerkte deliberatiecriteria;
- belangrijke evaluatiemomenten en taken worden bij voorkeur in het jaar- of graadplan opgenomen;
- bij de voorbereiding van de les is het wenselijk te voorzien op welke wijze men beoogt de leerplan-, lescyclus- of lesdoelstellingen te halen; hiermee is duidelijk of bepaalde vragen bijvoorbeeld naar reproductie, naar vaardigheid, naar implementatie, naar creativiteit of naar kritisch inzicht peilen;
- de leraar houdt bij de vraagstelling best rekening met de hulpmiddelen (bijvoorbeeld toestellen, handboeken, videoband,...) die in de les of op het terrein werden gebruikt;
- bij de bespreking van de resultaten deelt de leraar de juiste oplossingen mee; op de nageziene kopijen worden de fouten aangeduid. Indien remediëring noodzakelijk is, kan eventueel beroep gedaan worden op een takenbank;
- bij de uiteindelijke evaluatie hanteert de leraar een weging van de toetsing (bijvoorbeeld een herhalingsstoets wordt op een hoger cijfer gequoteerd dan een elementaire toets);
- rubricering van de toetsing in het evaluatieschrift houdt rekening met de aard van de toetsing (bijvoorbeeld cognitief, vaardigheden, attitudes) zodat over een langere periode eventuele vorderingen op specifieke leerdomeinen goed tot uiting komen;
- leerlingen en hun ouders worden op een daartoe voorziene wijze geïnformeerd over de vorderingen van de leerling. Bij ernstige tekorten of onzekerheden wordt een concrete remediëring voorgesteld; hierbij dienen de nodige hulpmiddelen (bijvoorbeeld handboek, schoolatlas, videoband,...) ter beschikking te zijn voor het thuis of in de klas bijwerken van de leerstof.

Toetsvragen worden best gescand aan de hand van een aantal voorwaarden: validiteit (de toets meet wat men beoogt te meten), objectiviteit (een eerlijke beoordeling op basis van normen en/of correctiesleutels), betrouwbaarheid (geen fouten in de metingprocedure) en transparantie (duidelijkheid).

Een aantal *redactieregels* bevorderen deze voorwaarden:

- duidelijke vraagstelling met precieze afbakening van aantallen, te gebruiken hulpmiddelen en onafhankelijkheid van de items bij deelvragen of opeenvolgende vragen;
- correcte formulering qua taalgebruik: eenvoudig, concreet en zonder overbodigheden, vragen met eenzelfde vraagvorm gegroepeerd in de toets, vermijden van dubbelzinnige items, vermijden van (dubbele) negaties;
- verzorgde lay-out: BIN-normen, geen vraag over twee pagina's gespreid, overzichtelijke nummering, goed leesbare teksten en duidelijke figuren (let op zwart-wit fotokopies van kleurenfoto's);

Bij *open vragen* zijn verschillende correcte antwoorden mogelijk, maar de creativiteit van leerlingen moet goed beoordeeld worden door vooraf vastgelegde correctie- en scoringsvoorschriften en niet d.m.v. een steriel correctiemodel. Uitsluitend open vragen stellen is veelal onbetrouwbaar en bevordert taalvaardige leerlingen; de correctie van open vragen is tijdrovend. Modelantwoorden zijn wel vooraf te formuleren bij *gesloten vragen*. Deze laten geen ruimte voor eigen formuleringen en informatie ligt besloten in vraagstelling, maar er zijn meerdere varianten (bijvoorbeeld ja-nee-vraag, correctievraag, koppel- of sorteervraag, rangschikkingvraag, meerkeuzevraag,...). Voor de aanvang van de toets wordt een rustige afnamesituatie gecreëerd; de beschikbare toetstijd wordt aangegeven en richtlijnen over het efficiënt benutten ervan en de wijze van beantwoording worden meegedeeld.

Vakgroepwerking ligt aan de basis van een verticale afstemming van de evaluatie; kennis van de voornaamste aandachtspunten in voorafgaand of volgend aardrijkskundeonderwijs is van belang voor het

continue proces qua ruimtelijk leren. Kennis van de leerplannen van voorafgaande en volgende leerjaren is dan ook een noodzaak.

Eventuele examens peilen naar de algemene doelstellingen van het leerplan, geconcretiseerd in de basisdoelstellingen per hoofdstuk. De examenvragen zijn verschillend van klas tot klas indien niet op hetzelfde tijdstip wordt ondervraagd. Er wordt rekening gehouden met een evenwichtige verdeling tussen de leerstofonderdelen en de aard van de vraagstelling. Er dient overwogen te worden om parate kennis duidelijk af te bakenen en over de andere vragen voldoende basisinformatie (bijvoorbeeld leesteksten, beeld-, cijfer- en kaartmateriaal, ...) mee te leveren. Zowel open als gesloten vragen werden in de loop van het schooljaar gesteld en kunnen op het examen aan bod komen, zonder dat men dezelfde vragen stelt. Wat de opstellingsvoorwaarden, de redactieregels en de wijze van vraagstelling betreft, gelden dezelfde regels als bij de toetsen (cfr. supra).

Indien in de plaats van examens de school opteert voor een verder doorgevoerde permanente evaluatie, dienen alle betrokkenen van de draagwijdte van dit beleid op voorhand duidelijk geïnformeerd te zijn. De jaarplanning houdt rekening met dit evaluatiebeleid.

BIBLIOGRAFIE

BOEKEN

Aarts, M. e.a., Global Village, via delta aardrijkskunde, SMD, Leiden, 1998

De Blij, H.J. & Muller, P.O., Geography : Realms and Concepts – Regions 2000, J. Wiley & Sons, New York, ninth edition, 2000

Denis, J., Geografie van België, Brussel, Gemeentekrediet, 1992

Druijven, P.C.J. & van Naerssen, A.L. (red.), Pacifisch Azië, Assen, Van Gorcum, 1997

Kleinpenning, J.M.G. & van Lindert, P.H.C.M., Latijns-Amerika, Assen, Van Gorcum, 1997

Neyt, R., Vademecum, technieken - opdrachten – begrippen, Standaard aardrijkskunde, 1994

Vlassenbroeck, W. & Van Laethem, E., De Wereldeconomie (incl. CD-ROM, Academia Press, Gent, 2001

X, Atlas de Wallonie, Min. De la Région Wallonne/Institut Wallon, Namur, 1998

TIJDSCHRIFTEN

De Aardrijkskunde en VLA-krant, Vereniging Leraars Aardrijkskunde, Postbus 88, 2550 Kontich, www.vla-geo.org

Geografie, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Postbus 80123, 3508 TC Utrecht, www.geografie.nl en www.knag.nl

Feuillets d'Informations en G.E.O., Fegepro, B. Andries, Avenue du Sacré-Cœur 67, 1090 Bruxelles

National Geographic, Vipmedia Publishing & Services, Bredabaan 852, 2170 Merksem,

Praxis Geographie, Westermann, 38104 Braunschweig

Geographie Heute, Friedrich Verlag, 30917 Seelze-Velber

Teaching Geography, Geographical Association, 160 Solly Street, Sheffield S1 4BF, www.geography.org.uk

NUTTIGE ADRESSEN

- Administratie Planning en Statistiek, Departement Algemene Zaken en Financiën, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap: jaarlijkse uitgave van *VRIND* (Vlaamse Regionale Indicatoren), Boudewijnlaan 30, 1210 Brussel; tel: 02/507 58 03, fax: 02/507 58 08.

- Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies (BEVAS), W. De Croylaan 42, 3001 Heverlee; tel. 016/28 66 11
- Directie-Generaal Internationale Samenwerking (DGIS), tijdschrift *Dimensie 3*, Brederodestraat 6, 1000 Brussel, tel. 02/500 62 11, fax: 02/500 65 44, www.dgic.be
- Directie Voorlichting Ontwikkelingssamenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, tijdschrift Federale Voorlichtingsdienst, Informatiecentrum, 54 Regentlaan, 1000 Brussel
- Fégepro, Avenue du Sacré Coeur 67 Bus 1, 1090 Bruxelles, fegepro.andries@mail.beon.be
- Havencentrum Lillo, Haven 621, Scheldelaan 444, 2040 Antwerpen; tel: 03/5699012 fax: 03/569 90 39. www.havencentrum.be
- Instituut Wallon asbl, Boulevard Frère Orban, 4, 5000 Namur, tel.: 081/25 04 80,e-mail: institutwallon@.be
- Instituut voor Natuurbehoud en Minaraad, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel, tel 02 /558 01 31, fax: 02 / 558 01 31
- Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Leuvensesteenweg 13, 3080 Tervuren, tel.: 02 769 52 00, fax: 02 769 56 38, www.africamuseum.be
- Koning Boudewijnstichting, Brederodestraat 21, 1000 Brussel; tel. 02/549 02 59, fax: 02/511 52 21.
- Nationaal Geografisch Instituut, Ter Kamerenabdij, 13, tel.: 629 82 82, fax: 02/629 82 83
- Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS), Leuvensestraat 44, 1000 Brussel, tel.: 02/548 62 11; fax: 02/548 63 67
- Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV), Jozef II-straat 12-16, 1040 Brussel; tel: 02/217 07 45, fax: 02/217 70 08.
- Société Géographique de Liège, Place du 20 Août 7b, 4000 Liège, tel 041/66 53 24;
- Toerisme Vlaanderen, tijdschrift *Informatieblad*, Grasmarkt 61, 1000 Brussel; tel: 02/504 03 00, fax: 02/513 88 03 en 02/504 03 77.